

Katarzyna Mikołajczyk

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Specyfika procesu dydaktycznego w e-learningu na przykładzie wykładów online w SGH

Autorka niniejszego opracowania uznała, iż należy podkreślić zasadność dbałości o proces kształcenia w e-learningu, poddać analizie jego elementy składowe i sposoby realizacji tak, by ów specyficzny proces dydaktyczny był metodycznie poprawny, przygotowany nie tylko w trosce o zapewnienie określonych zysków i realizacji celów ekonomicznych, ale przede wszystkim z zachowaniem podstawowych zasad i teorii dydaktycznych, które istnieją, są modernizowane, na nowo odkrywane i weryfikowane. Praktyczne tło niniejszych rozważań stanowią wykłady e-learningowe realizowane przez Centrum Rozwoju Edukacji Niestacjonarnej w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie.

Proces dydaktyczny w e-learningu, zwany bardziej powszechnie procesem kształcenia, w zasadzie nie różni się w dużej mierze od procesu dydaktycznego w przypadku zajęć realizowanych w tradycyjnej, stacjonarnej formie. Jednakże tym, co czyni go specyficznym, jest forma organizacyjna, która wpływa na wszystkie jego pozostałe elementy składowe, a także kształtuje relację jego podmiotów. W tak realizowanym procesie kształcenia, podkreślany jest aspekt oddalenia nauczyciela i studenta w przestrzeni geograficznej i w czasie, z naciskiem na samodzielność działania i świadome samodoskonalenie się studenta. Kolejnym elementem decydującym o specyfice procesu dydaktycznego w e-learningu jest zastosowanie na szeroką skalę nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych, które wpływają na wykorzystywane metody, środki dydaktyczne, bazę materialną, a także w efekcie na całą strategię dydaktyczną.

Definicje procesu kształcenia

Na wstępie należy zdefiniować proces kształcenia. Zdaniem dydaktyka Wincentego Okonia termin „proces dydaktyczny” (proces kształcenia) obejmuje i nauczanie i uczenie się, a także coś więcej: *kształtowanie wychowanka przy jego własnym, podmiotowym udziale, realizowanie w jego osobowości jakichś celowych zmian*¹. Przez proces kształcenia (proces

¹ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995, s. 129.

dydaktyczny) należy rozumieć *uporządkowany w czasie ciąg zdarzeń obejmujący takie czynności nauczyciela i uczniów, ukierunkowane przez odpowiedni dobór celów i treści, oraz takie metody i środki, jakie służą wywołaniu zmian w uczniach, stosownie do przyjętych celów kształcenia*². Według dydaktyka Czesława Kupisiewicza tak rozumiany proces kształcenia ma kilka charakterystycznych cech³:

- Zbiory czynności/ akty nauczania-uczenia się składają się z mniej lub bardziej obszernych sekwencji.
- Uczenie się jest powiązane ściśle z nauczaniem – wzajemnie uzupełniają się, warunkują i weryfikują.
- W przeciwieństwie do jednorazowych aktów proces kształcenia jest systematyczny, zamierzony i długotrwały.
- Zmierza on do osiągnięcia wcześniej zaplanowanych rezultatów, ujętych np. w programie kształcenia.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjmijmy, że e-learning jest zaawansowaną formą kształcenia na odległość, poszerzoną o możliwości jakie dają nowoczesne technologie informacyjno-komunikacyjne, a w szczególności współczesna technika komputerowa – w internecie lub intranecie, a także wykorzystanie lokalnych nośników, takich jak DVD, CD-ROM czy pamięć podręczna. Jako że podstawę do praktycznych odniesień w niniejszym opracowaniu stanowić będą wykłady e-learningowe koordynowane z sukcesem przez Centrum Rozwoju Edukacji Niestacjonarnej w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie od 2004 roku, autorka skupi się jedynie na analizie procesu dydaktycznego w e-learningu realizowanym przez internet z wykorzystaniem platformy zdalnego kształcenia.

Obecny poziom rozwoju dydaktyki czyni możliwym rozpatrzenie wszystkich elementów składowych procesu dydaktycznego: działań podejmowanych przez nauczycieli i uczniów, celów, zasad i treści kształcenia, stosowanych metod, form, środków i narzędzi, przyjętej strategii dydaktycznej oraz kontroli i oceny rezultatów kształcenia. Umożliwia także zrozumienie ich wzajemnych związków i zależności oraz dostrzeżenie różnych dostępnych rozwiązań i ich skutków. Takie działania gwarantują ciągłą regulację procesu kształcenia – nieustanne sprawdzanie wyników jego funkcjonowania i doskonalenie go. Jednocześnie, generują dość szeroki margines tzw. „kreatywnej spontaniczności”⁴ pozostający do dyspozycji nauczyciela wyznającego określone zasady i wartości, wynikające z ogólnej

² Tamże, s. 133.

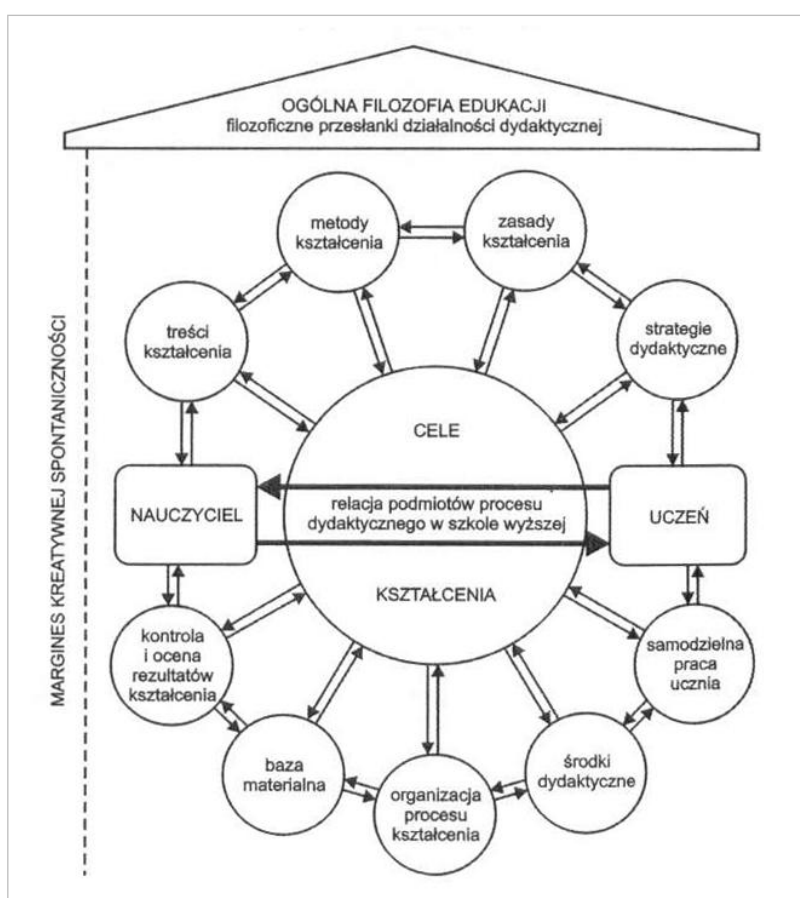
³ Por. Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, Oficyna Wydawnicza Graf Punkt, Warszawa 2000, s. 99-100.

⁴ T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom IV, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005, s. 928-932.

filozofii edukacji. Wszystkie wymienione powyżej elementy wchodzące w skład procesu dydaktycznego pozostają ze sobą w ścisłych związkach, mogą wzajemnie na siebie oddziaływać, a tym samym przyczyniać się do zmian w rezultatach kształcenia.

Najbardziej istotnymi związkami w całym procesie dydaktycznym wydają się relacje pomiędzy podmiotami w nim uczestniczącymi czyli nauczającymi i uczącymi. Uczący się powinien być traktowany przez wykładowcę jako odrębna jednostka, która ma swój aktywny udział w podejmowaniu decyzji, a jej działania są zrozumiane i akceptowane. Takie podejście umożliwia bardziej efektywne uczenie się⁵.

Rysunek 1. Proces dydaktyczny

Źródło: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom IV*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005, s. 930.

Z pewnością można uznać, że proces dydaktyczny sam w sobie może stanowić pewną całość, na którą składają się mniejsze zbiory i poszczególne elementy. Jak zauważył Kazimierz Denek, wartości i cele kształcenia przy takim rozumieniu procesu dydaktycznego pełnią niejako funkcję nadrzędną w całym procesie. Warunkują bowiem przyjęte treści.

⁵ C. Rogers, *Freedom to learn for the 80's*, Ch.E. Merrill Publ. Co, Toronto 1983.

Następnie odpowiednio dobrane treści kształcenia, rozstrzygają o strukturze, poziomie i nowoczesności procesu dydaktycznego, wpływając bezpośrednio na przyjęte metody, formy oraz środki zastosowane do ich przekazu. Na końcu etap kontroli i oceny rezultatów spaja cały proces i stanowi niejako punkt zwrotny w jego zrównoważonym działaniu, implikując zmiany i usprawnienia w jego funkcjonowaniu.

Etapy procesu kształcenia

W procesie kształcenia, bez względu na wybraną formę jego realizacji, można wyróżnić kilka stałych etapów, które zazwyczaj następują po sobie i bezpośrednio jeden z drugiego wynikają. Są to:

1. wstępna oferta dydaktyczna,
2. określenie i analiza potrzeb,
3. wyznaczenie celów kształcenia,
4. projektowanie programu kształcenia (treści, metody, zasady, strategia, formy, środki, narzędzia),
5. przygotowanie/ opracowanie materiałów dydaktycznych,
6. realizacja procesu kształcenia,
7. monitorowanie i ocena efektów kształcenia (proces ewaluacji).

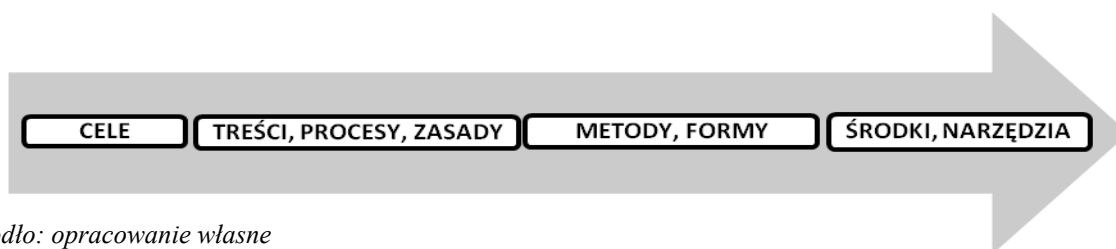
W przypadku wykładu e-learningowego realizowanego przez CREN SGH także występują wyżej wymienione etapy. Wykładowca SGH, który chciałby realizować określony wykład w formie kształcenia online, opracowuje wstępną ofertę dydaktyczną (z reguły w formie sylabusu), którą zgłasza do Ośrodka Rozwoju Studiów Ekonomicznych. Przedstawiciele tej jednostki wraz z Prorektorem ds. Dydaktyki i Studentów, a także w porozumieniu z autorem oferty określają i analizują potrzeby w zakresie jej wprowadzenia do programu kształcenia. Ten etap umożliwia ustalenie, kto powinien być kształcony (studenci jakich trybów i na jakich kierunkach studiów), w jakiej formie powinno przebiegać kształcenie, a przede wszystkim jakie kompetencje są niezbędne, aby uczestnicy procesu dydaktycznego mogli efektywnie wykorzystać zdobytą wiedzę w praktyce.

Bezpośrednio z identyfikacją potrzeb powiązane jest wyznaczanie celów kształcenia. Bowiern, dopiero po uzyskaniu informacji na temat potrzeb odbiorcy można przejść do formułowania ogólnych celów kształcenia, a następnie ich operacjonalizacji.

Cele kształcenia

Cele są niezwykle ważnym elementem procesu dydaktycznego, ponieważ to one koordynują i strukturalizują cały proces. Prawidłowe formułowanie celu polega na określeniu umiejętności, wiedzy i zmiany w postawach, jakie mają uzyskać uczestnicy procesu edukacyjnego po jego zakończeniu. Wyznaczenie celów jest kluczowym działaniem dla dalszego projektowania procesu kształcenia, gdyż to właśnie od nich zależą zarówno treści, jak i formy, metody oraz środki wykorzystane w procesie dydaktycznym. *Cele stanowią fundamentalne pojęcie procesu kształcenia, a od ich właściwego określenia i realizacji zależy efektywność tego procesu [...] kończąca cykl kształcenia kontrola i ocena jest właśnie sprawdzeniem stopnia realizacji założonego celu, czyli sprawdzeniem zakresu osiągniętej zmiany*⁶.

Rysunek 2. Wpływ celów kształcenia na inne elementy procesu dydaktycznego

Źródło: opracowanie własne

Odnosząc sformułowanie celów do kształcenia realizowanego w formie e-learningu, można stwierdzić, że analiza potrzeb i określone cele pozwalają niejako oszacować, na ile realizacja danego wykładu w formie e-learningu będzie uzasadniona dla skuteczności całego procesu, bowiem to właśnie od celu zależą przekazywana treść, metody, a także przyjęte formy przekazu wiedzy. W związku z powyższym należy podkreślić, że wykłady w formie e-learningu powinny być realizowane wtedy, kiedy zastosowanie takiej właśnie formy jest dydaktycznie uzasadnione i umożliwia osiągnięcie wyznaczonych celów. Stosując e-learning bez zważania na to, czy owa forma wpływa na osiągnięcie ustanowionego celu, można przyczynić się do powstania tzw. przerostu formy nad treścią wykładu i „gadzieciarstwa”, niemającego nic wspólnego z optymalną realizacją procesów edukacyjnych.

Zazwyczaj wyznacza się trzy rodzaje celów kształcenia⁷: ogólne, pośrednie i szczegółowe. Cel ogólny określa kierunek działań i zwykle sformułowany jest dość wieloznacznie, w zwięzły, ogólny sposób. Cel pośredni otrzymuje się w wyniku podziału celów ogólnych, wyrażonych w kategoriach funkcji, na składniki w postaci czynności. Cele pośrednie stanowią podstawę programów kształcenia. Cele szczegółowe zaś, zwane też

⁶ T. Pilch (red.), dz. cyt., s. 801.

⁷ Por. J. Półturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Wydawnictwo Naukowe NOVUM, Płock 2002, s. 77.

celami operacyjnymi, z reguły wyrażane są bardziej precyzyjnie i jednoznacznie. To właśnie one określają wyniki, jakie mają zostać osiągnięte przez uczestników po zakończeniu procesu kształcenia i często umieszczane są w poszczególnych modułach, z których składają się e-wykłady.

Niestety, prawidłowe sformułowanie celów dydaktycznych nie jest łatwym zadaniem. By czynność tę nieco uprościć, zaczęto tworzyć taksonomie celów kształcenia, ułatwiające ich operacjonalizację⁸. Proces ten polega na sprowadzeniu ogólnych celów kształcenia, opisanych przeważnie za pomocą pojęć wieloznacznych i złożonych, do postaci celów szczegółowych (operacyjnych). Bowiem cele operacyjne opisują pożądaną rezultat wyrażony w konkretnym działaniu (zachowaniu) końcowym w sposób, który umożliwia nauczycielowi ocenianie, w jakim stopniu zostały osiągnięte⁹. Do najbardziej znanych taksonomii należy opracowana w USA w latach pięćdziesiątych XX stulecia taksonomia dla sfery poznawczej Benjaminą Bloomą¹⁰. Zawarta w niej hierarchiczna lista celów porządkuje ich kolejność według etapów ich osięgania. Oznacza to, że niemożliwe jest osięganie celów wyższego rzędu bez zrealizowania celu niższego rzędu. Opisowana taksonomia obejmuje sześć kategorii celów: wiedzę, zrozumienie, zastosowanie, analizę, syntezę i ocenę.

Drugi typ taksonomii dotyczy dziedziny emocjonalnej. Została ona opracowana przez zespół dydaktyków pod kierownictwem Davida Krathwohla. Taksonomia ta jest bardzo ważna, ponieważ uzmysławia twórcom procesu dydaktycznego, że planując doświadczenie poznawcze dla uczestników danego kursu, powinni jednocześnie zwracać uwagę na doświadczenia emocjonalne. Ma to znaczenie w przypadku realizacji procesu edukacyjnego online, bowiem jeśli cele emocjonalne zostaną określone, będą stanowić wskazówkę przy projektowaniu zajęć i na pewno nie zostaną pominięte. Chodzi tu o uwzględnienie faktu, w jaki sposób są przekazywane treści poznawcze – jeśli nie określimy wpływu działań podejmowanych podczas kształcenia na sferę emocjonalną uczestników, ten proces i tak samoistnie będzie się dokonywał, dostarczając zupełnie przypadkowych doświadczeń w tej dziedzinie¹¹. W opisywanej taksonomii jest pięć kategorii: recepcja, działanie, wartościowanie, organizacja, wybór własnego systemu wartości.

Również polscy dydaktycy stworzyli wiele interesujących propozycji taksonomii celów kształcenia (m.in. W. Okoń, B. Niemierko, K. Denek), z których największą popularnością

⁸ Tamże, s. 72 i nast.

⁹ Tamże, s. 77.

¹⁰ B.S. Bloom, *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*, Susan Fauer Company Inc., 1956, s. 201–207.

¹¹ M. Łąguna, *Szkolenia. Jak je prowadzić by ...*, GPW, Gdańsk 2004, s. 87.

cieszy się taksonomia przygotowana przez B. Niemierko¹². Zawiera ona dwa poziomy celów: poziom wiadomości i poziom umiejętności, dodatkowo do każdego nich dopasowane zostały dwie kategorie celów.

Wspomniane trzy grupy taksonomii, stosowane w sposób świadomy, umożliwiają operacjonalizację ogólnych celów kształcenia w zakresie poszczególnych sfer: poznawczej i emocjonalnej. Opracowany według taksonomicznego układu cel kształcenia powinien być zdefiniowany jako zadanie z ustalonym wcześniej, akceptowalnym kryterium poziomu jego wykonania. Tak rozumiany cel szczegółowy powinien posiadać następujące cechy:

1. odpowiedniość,
2. jednoznaczność,
3. wykonalność,
4. logiczność,
5. obserwowalność,
6. mierzalność¹³.

Na zakończenie należy podkreślić, że określając cele wykładu realizowanego online warto harmonizować cele indywidualne, grupowe i wynikające z otoczenia uczelni, jej strategii i misji.

Projektowanie programu kształcenia

Kolejnym etapem w procesie dydaktycznym realizowanym w formie e-learningu jest opracowanie programu kształcenia w pełni odpowiadającego wcześniej wytyczonym celom oraz dobór określonych treści i ustalenie form, metod najodpowiedniejszych do jego realizacji, a także wybór odpowiednich narzędzi i środków dydaktycznych. Na tym etapie określa się również czas i miejsce udostępnienia wykładu online oraz sposób dokonywania jego oceny, a następnie przechodzi się do tworzenia materiałów dydaktycznych.

M. Kerres i C. De Witt, specjaliści z zakresu stosowania formy e-learning w kształceniu, wskazali trzy główne części składowe modelu procesu dydaktycznego w formie e-learningu, które powinny być zawsze uwzględniane przy jego projektowaniu, są to:

1. treść,
2. formy komunikowania się,
3. struktura¹⁴.

¹² Tamże, s. 103 i nast.

¹³ F. Bereźnicki, dz. cyt., s. 110.

By e-learning był skuteczny, te trzy komponenty powinny być połączone z zachowaniem równowagi, w taki sposób, aby zapewniły optymalne warunki do nauki. Skupiając się na treściach, należy zadbać o to, by zawierały one fakty i zasady łatwe do zapamiętania i przywołania w odpowiednim momencie, już po zakończeniu procesu kształcenia. Ponadto powinny one być zrozumiałe i klarowne, dostosowane do przekazywania za pośrednictwem nowoczesnych technologii. Informacje należy prezentować w jednokierunkowym bloku. Najważniejszym, zdaniem wspomnianych specjalistów, elementem wykładu online jest aspekt związany z komunikowaniem się, ponieważ dzięki narzędziom do komunikacji uczący się mogą pogłębić zrozumienie przekazywanych im wiadomości, mogą formułować, wyrażać swoje opinie i dyskutować, dzieląc się doświadczeniem z nauczycielem i innymi uczestnikami danego wykładu. Ponadto, co równie istotne, dzięki komunikacji otrzymują także informację zwrotną nie tylko od wykładowcy, ale również od pozostałych uczestników. Szczególną uwagę należy także zwrócić na strukturę materiałów przygotowanych w formie e-learningu. Powinna ona być prosta i jednocześnie czytelna, tak by uczący się bez problemu odnalazł odpowiedź na nurtujące go z dziedziny wykładu pytanie i nie miał najmniejszych problemów z odniesieniem zdobywanej wiedzy do praktyki.

Teorie i zasady doboru treści

W literaturze dydaktycznej wyszczególniono zasady i teorie doboru treści. Najbardziej rozpowszechnioną teorią doboru treści kształcenia jest materializm dydaktyczny, inaczej zwany encyklopedyzmem. Jest on popularny także w obecnych czasach, polega na przekazywaniu osobom uczącym się różnorodnej wiedzy teoretycznej w układzie przypominającym encyklopedię. W tego typu przekazie dominującymi są oczywiście metody podające wiedzę, a od uczestnika procesu wymaga się jedynie biernego przyswajania wiadomości, tak aby w razie potrzeby znaleźć dla nich praktyczny użytek.

Teorią przeciwstawną w stosunku do encyklopedyzmu był powstały później formalizm dydaktyczny, którego główne założenia głosiły, że uczący się nie powinien jedynie biernie zapamiętywać przekazywanej wiedzy, ale poszukiwać jej przy pomocy własnego rozumu.

Kolejną teorią był utylitaryzm dydaktyczny, który akcentował znaczenie praktyki i przydatności przekazywanych treści kształcenia.

Obok takich teorii doboru treści kształcenia, jak teoria problemowo-komplexowa propagowana przez Bogdana Nawroczyńskiego czy strukturalizm postulowany przez

¹⁴ M. Kerres, C. De Witt, *A Didactical Framework for the Design of E-learning Arrangements*, „Journal of Educational Media” 2003, nr 28 (2-3) s. 101 – 113.

Kazimierza Sośnickiego, stosunkowo dużym uznaniem cieszy się teoria materializmu funkcjonalnego opracowana przez W. Okonia. Teoria ta podkreśla, by w *procesie kształcenia łączyć harmonijnie treści kształcenia z ich funkcją, wyposażanie w wiedzę z rozwijaniem zdolności oraz kształtowaniem twórczej postawy wobec życia, poznawanie rzeczywistości z udziałem w jej przekształcaniu*¹⁵.

Oprócz kryteriów i teorii doboru treści istnieją również zasady dydaktyczne, dotyczące kolejności prezentacji materiału dydaktycznego. Ich twórcą jest dydaktyk Krzysztof Kruszewski, który zaleca podczas rozplanowywania treści wykładu online¹⁶:

- połączenie zagadnień nowych, przekazywanych uczestnikom zajęć, z tym co już znają – ten sposób można wykorzystać wiedzę, którą uczniowie posiadli już wcześniej i jednocześnie zapewnić im warunki do bardziej śmiałej współpracy (przechodzenie od znanego do nieznanego daje im poczucie orientacji w podejmowanej tematyce);
- przechodzenie od zagadnień nieskomplikowanych do bardziej skomplikowanych – w ten sposób budowane są tzw. struktury ogólne, do których później dołączane są kolejne wiadomości, ponadto uczestnikom wykładu łatwiej będzie opanować wiedzę mniej skomplikowaną i przechodzić w kolejne stadia wtajemniczenia;
- strukturalizację i uporządkowanie materiału, potrzebne uczestnikowi wykładu online, by zachować logiczność przyswajanych materiałów – jeśli uczący się zrozumie zasadę uporządkowania przekazywanych treści, prostsze będzie dla niego łączenie jednego elementu z drugim, przypominanie sobie elementów zapomnianych i włączenie ich w struktury wiedzy;
- ujmowanie nowej treści jako części większej całości, czyli pokazywanie szerszego kontekstu omawianego zagadnienia, umiejscowienie go w szerszej strukturze, które pozwala uniknąć bałaganu w przekazywanych informacjach;
- łączenie teorii z praktyką – chodzi tu o takie ograniczenie nauczanego materiału, aby zawierał również te wiadomości, które potrzebne będą do późniejszego wykorzystania w praktycznym działaniu;
- wzbudzenie zainteresowania trudnym tematem poprzez połączenie treści nauczania z bezpośrednią aktywnością uczestników wykładu online – powinni oni pracować z materiałem, który chcą opanować;

¹⁵ W. Okoń, *Podstawy wykształcenia ogólnego*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1967, s. 289.

¹⁶ Por. K. Kruszewski, *Najpotrzebniejsze zasady dydaktyczne*, [w:] K. Kruszewski (red.), *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, PWN, Warszawa 2002, s. 201-205.

- uwzględnienie dodatkowych możliwości uczenia się – trzeba stworzyć zarówno możliwości dla osób słabszych, biorących udział w zajęciach, które potrzebują więcej czasu na przyswojenie treści, jak i przygotować pewne bardziej zaawansowane możliwości poszerzania wiedzy dla osób zdolniejszych, które w szybszym tempie opanują materiał wykładu.

W przypadku realizacji wykładu e-learningowego kluczowe jest ustalenie, czy treści, które będą przekazywane online, nadają się do prezentacji w wirtualnej formie. Zdaniem niektórych specjalistów w zakresie e-edukacji treści nie są odpowiednie do prezentacji online, jeśli ich przyswojenie wymaga bezpośrednich interakcji między uczestnikami procesu kształcenia i kontaktu z rzeczywistymi eksponatami, które nie mogą zostać zastąpione grafikami trójwymiarowymi oraz kiedy do ich zrozumienia potrzebne jest wykonanie działań praktycznych, niemożliwych do odwzorowania np. poprzez symulację czy zastosowanie w procesie edukacji sztucznej inteligencji¹⁷. Opracowując strukturę wykładu online należy pamiętać, że przekazywane treści warunkują metody pracy ze studentami. Specyfika kształcenia online wymaga, aby treści te były powiązane z różnymi formami interaktywności i tam, gdzie to możliwe zastępowane pracą własną ucznia czy też grupy osób. Dlatego przystępując do tworzenia treści przekazywanych podczas wykładu online, warto od razu zaplanować, które z metod pracy będą względem nich najodpowiedniejsze. Jak pisze W. Okoń, jego zdaniem nie stworzono właściwej typologii metod, nadążającej za szybkim rozwojem dydaktyki, ale gdyby taka typologia miała istnieć powinna uwzględniać takie aspekty, jak treść kształcenia, styl pracy nauczyciela i uczniów, społeczne uwarunkowania pracy uczniów¹⁸.

Przygotowując materiały dydaktyczne, które mają zostać zamieszczone na platformie e-learningowej, należy pamiętać o tym, że w znacznej mierze uczestnik wykładu, będzie zgłębiał je samodzielnie. Zatem muszą one mieć także określony współczynnik atrakcyjności, na który z reguły wpływa oprócz treści merytorycznej wykładu także jego szata graficzna. Tym niemniej oprócz prezentowania treści o atrakcyjności wykładu dostępnego przez internet decydują oczywiście także zaproponowane metody pracy.

By móc przybliżyć etapy projektowania programu kształcenia i opracowania materiałów dydaktycznych w formie e-learningu, założmy, że zdecydowano się na realizację wykładu online udostępnianego w postaci modułów lekcyjnych na platformie

¹⁷ I. Bednarczyk, L. Rudak, *Podatność przedmiotów akademickich na e-nauczanie*, [w:] M. Dąbrowski, M. Zajac (red.), *E-edukacja dla rozwoju społeczeństwa*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2008, s. 132-137.

¹⁸ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej...*, dz. cyt., s. 252.

e-learningowej. Kiedy wykładowca dokonał już wyboru i opracowania treści dydaktycznych, na tym etapie należy powinien zaplanować elementy kontrolne stopnia opanowania wiedzy i ustalić czy mają one mieć jedynie charakter samosprawdzenia, czy też będą stanowić istotny czynnik ewaluacji i oceny efektów kształcenia uczniów.

Planując wykład online należy również starannie przemyśleć i określić jego strukturę – podział na mniejsze jednostki (moduły, sekcje dydaktyczne), układ powiązań zarówno pomiędzy poszczególnymi częściami (modułami) bieżącego materiału, jak i odwołań do wiedzy wcześniejszej, a także – dla osób bardziej dociekliwych lub zainteresowanych – do informacji uzupełniających i rozszerzających. Oprócz dokładnego rozplanowania treści (podziału jej na moduły oraz slajdy w ramach danego modułu) i stworzenia szczegółowego programu kształcenia zawierającego konkretne cele operacyjne dostosowane do poszczególnych sesji, należy także dokładnie określić wszelkie czynności podejmowane przez nauczyciela i uczących się na platformie e-learningowej i szczegółowo opisać planowane metody kształcenia i wykorzystywane środki oraz narzędzia (aplikacje) dydaktyczne. Jednocześnie należy określić zasady aktywności online uczestników wykładu, tzn. ustalić planowane formy aktywności w poszczególnych sesjach online (np. dyskusje na forum, czat, opracowywanie w grupach studium przypadku, samodzielne ćwiczenia). Ponadto należy podjąć decyzję co do obligatoryjności uczestniczenia w owych aktywnościach podczas realizacji wykładu na platformie edukacyjnej. Niekiedy przyznawanie „małych” punktów i wyznaczanie procentowych progów zaliczenia testów wiedzy może stanowić zewnętrzny czynnik mobilizujący uczących się do działania. Oprócz zaplanowania form realizacji zajęć online, powinny zostać także ustalone możliwe formy komunikacji w trakcie wykładu pomiędzy samymi uczniami, a także uczącymi się a wykładowcą. Chodzi tu o dokładne sprecyzowanie głównego kanału komunikowania się (forum dyskusyjnego, czatu, komunikatora czy poczty elektronicznej), z uwzględnieniem technicznych możliwości platformy e-learningowej, która będzie wykorzystywana podczas zajęć.

Bardzo często technologie zastosowane w procesie przekształcania treści dydaktycznych w celu umieszczenia ich na platformie uniemożliwiają samodzielną pracę nauczycieli, którzy zwykle nie posiadają zaawansowanych umiejętności technicznych z zakresu programowania. W takim przypadku należy także rozważyć możliwość wyznaczenia metodyka zdalnego nauczania, który będzie koordynował proces wdrażania treści wykładu na platformę, a także w fazie realizacji wykładu czuwał nad prawidłowym przebiegiem (również od strony administracyjno-organizacyjnej) całego procesu oraz służył pomocą studentom i wykładowcom w poruszaniu się na platformie.

Istotnym elementem projektowania wykładu online jest również przygotowanie harmonogramu jego realizacji. Taki harmonogram powinien zawierać dokładne daty przeprowadzania sesji online. W przypadku zajęć na platformie e-learningowej uczący się powinni z wyprzedzeniem poznać terminy przeznaczone na realizację zajęć online i na przewidziane w ich trakcie aktywności. Umożliwi to elastyczne podejście do procesu kształcenia i wykorzystywanie czasu na naukę zgodnie z wolą uczestników, ale w ograniczonych terminach. Określenie tak zwanych terminów końcowych jest niezmiernie istotne w przypadku sesji realizowanych na platformie e-learningowej, kiedy to sztywno określony czas działania pełni funkcję motywatora i nie pozwala na lenistwo samodzielnie zgłębiającemu wiedzę uczestnikowi wykładu.

Strategia kształcenia

Kolejnym elementem, który należy rozważyć, poddając analizie proces dydaktyczny, jest strategia, czyli przyjęty w procesie kształcenia sposób działania, koordynowania i przebiegu pracy zarówno nauczającego, jak i uczących się, umożliwiający osiągnięcie zaplanowanych efektów. Strategia nie jest jedynie prostą pochodną celów, ponieważ oprócz nich, wpływają na nią również zasoby, czynniki zakłócające czy produkt wejściowy danego procesu. Wybór strategii kształcenia nie powinien zakładać jedynie zdefiniowania celów, ale uwzględniać także przebieg oceny umożliwiającej weryfikację uzyskanych w procesie dydaktycznym rezultatów. Co więcej nie ma możliwości właściwego zdefiniowania strategii, jeśli nie zostanie uwzględnione otoczenie danego procesu kształcenia¹⁹. Jak już wspomniano, proces dydaktyczny funkcjonuje w ramach szerszego kontekstu, którego znaczenie należy określić i zrozumieć, a także uwzględnić w organizacji kształcenia. Chodzi tu o zaprojektowanie działań dydaktycznych w taki sposób, by umożliwiały one skuteczną realizację celów naukowo-dydaktycznych danej uczelni i jej misji, a także były dopasowane do specyficznych warunków określonej szkoły oraz przyjętej przez nią strategii rozwoju kompetencji studentów. Istotne jest także uwzględnienie warunków, w jakich przebiega wykład online, zarówno kulturowych czy społecznych, jak i technicznych oraz możliwych zasobów i ewentualnych czynników zakłócających sprawną realizację zajęć.

By przyjęta strategia realizacji procesu dydaktycznego była skuteczna, powinna stanowić pod względem merytorycznym i metodycznym zintegrowaną całość, a nie – jak często bywa – kilka przypadkowych, oderwanych od siebie elementów zajęć edukacyjnych. W przypadku

¹⁹ *Proces kształcenia – podejście systemowe, Przewodnik dla nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1986, s. 19.

procesu kształcenia w wykładzie e-learningowym najczęściej stosowaną strategią jest kształcenie wielostronne, w którym uczniowie pod kierunkiem nauczyciela lub samodzielnie stosują zróżnicowane metody, narzędzia i środki kształcenia: przez przyswajanie wiedzy, odkrywanie nowych wiadomości, przez rozwiązywanie problemów, przeżywanie i działalność praktyczną, a także wspólne konstruowanie wiedzy (w myśl nurtu Web 2.0).

Metody kształcenia

W przypadku procesu dydaktycznego online najwłaściwszym rozwiązaniem jest połączenie wykorzystania wielu różnorodnych metod i środków dydaktycznych. *Biorąc pod uwagę bogactwo i różnorodność metod nauczania, nie należy przeceniać jednej metody. Stosowanie jednej „uniwersalnej” metody jest przyczyną nudy (uczącego się), a tym samym obniżenia efektów kształcenia*²⁰. W przypadku planowania wykładu online należy zadbać o to, by w procesie kształcenia zostały wykorzystane metody umożliwiające studentom i nauczycielowi pracę zarówno w trybie synchronicznym, jak i asynchronicznym, w pojedynkę, bądź grupowo. W kształceniu online bardzo przydatne są metody aktywizujące skłaniające uczniów do samodzielnego myślenia i rozwiązywania problemów. W treściach wprowadzających nową dla ucznia wiedzę można stosować metodę wykładu problemowego lub pogadanki. W rozszerzaniu treści nauczania przydatne będą takie metody jak dyskusja, gry dydaktyczne, symulacje oraz metoda przypadków. W planowaniu i analizowaniu zagadnień najlepiej korzystać z ćwiczeń czy metody projektów.

Zarówno wyniki badań, jak i praktyka pozwalają wyszczególnić kilka istotnych aspektów, które należy uwzględnić podczas planowania doboru metod w procesie kształcenia²¹. Mianowicie uczestnicy wykładu online najlepiej zapamiętują przekazywany materiał, kiedy oprócz tego, że czytają, mogą zobaczyć zobrazowane treści. Dlatego tak istotne jest stosowanie różnego rodzaju grafów, wizualizacji treści, tabel, schematów. O ile istnieją takie możliwości, należy angażować różne zmysły uczestników wykładu online, aby ograniczać monotonię przekazu i uniknąć efektu znużenia. Dlatego w przypadku samodzielnej nauki osoby uczestniczącej w wykładzie online ważne są wszelkie elementy interaktywne, wymagające zaangażowania uczestników i wykazywania inicjatywy w zdobywaniu informacji. Stosowanie różnorodnych metod przekazu wiedzy jest również korzystne ze względu na różnorodne preferencje uczniów związane z indywidualnymi sposobami uczenia się. Im szersze spectrum działań w tym zakresie zostanie im zapewnione,

²⁰ F. Bereźnicki, dz. cyt., s. 260.

²¹ Por. M. Łaguna, dz. cyt., s. 94 i nast.

tym większa pewność, że treści dotrą do większej grupy odbiorców (w myśl zasady, że każdy znajdzie sposób nauki odpowiedni dla siebie).

W zasadzie w przypadku realizacji wykładu online istnieje zupełna dowolność w doborze metod, form i środków przekazu treści. Jednocześnie nie oznacza to, że nie ma w tym zakresie żadnych ograniczeń. Oczywiście należy wszystkie elementy procesu dydaktycznego dobrać w taki sposób, by zapewniały one optymalną realizację wyznaczonych celów szkolenia, a także by były one zgodne z przyjętymi zasadami i strategią kształcenia.

Należy pamiętać, że nie istnieją uniwersalne środki przekazu treści, które można wykorzystać w każdej sytuacji. Myśląc o skutecznym procesie dydaktycznym, każdorazowo należy rozważać zastosowanie określonych aplikacji i pomocy dydaktycznych.

Realizacja procesu kształcenia

Kiedy wszystkie poprzednie etapy zostaną już zakończone, następuje realizacja procesu dydaktycznego, czyli przekazywanie i zdobywanie wiedzy przez jego uczestników. Obecnie dydaktyka zupełnie inaczej niż niegdyś herbartryści i progresywiści pojmują istotę procesu kształcenia. Nie dąży ona do kreowania niezmiennych schematów nauczania i uczenia się, a wprost przeciwnie, wskazuje różne warianty świadomego i aktywnego zdobywania i wykorzystywania wiedzy, w połączeniu z rozwijaniem zdolności poznawczych, w tym przede wszystkim myślenia²².

Szeroko ujmowany proces dydaktyczny może mieć różny przebieg, zdeterminowany nie tylko określonymi celami, treściami czy metodami kształcenia, ale także tokiem i trybem zajęć, przyjętą koncepcją teoretyczną, poziomem i typem kształcenia, którego dotyczy, oraz zasobnością bazy materialnej. Tym niemniej zawsze można w nim wyróżnić co najmniej kilka istotnych, wspólnych momentów. Do najważniejszych z nich należą:²³:

- przyciąganie i ukierunkowanie uwagi uczniów,
- pobudzanie do przypominania sobie wiedzy bazowej i umiejętności stanowiących warunek wstępny uczenia się,
- poinformowanie uczniów o szczegółowych celach uczenia się,
- dostarczanie im w trakcie procesu kształcenia odpowiednich, pobudzających do nauki bodźców,
- dawanie wskazówek dotyczących sposobu uczenia się,
- dostarczanie korygujących informacji zwrotnych,

²² Tamże, s. 194.

²³ Ch. Galloway, *Psychologia uczenia się i nauczania*, Tom I, Warszawa 1988, s. 163-164.

- ocenianie wyników,
- ułatwienie transferu wiedzy, organizowanie powtórek i ćwiczeń ułatwiających zachowanie wiedzy w pamięci.

Dydaktyk Czesław Kupisiewicz zwraca uwagę na pewien model kształcenia, który może wyrobić w uczniach nawyk samodzielnego uczenia się²⁴, w kontekście e-learningu bardzo pożądany. Jego zdaniem, ów model powinien podkreślać:

- jedność uczenia się i nauczania (obydwa te procesy powinny współwystępować, a nie być traktowane jako oddzielne);
- jedność oddziaływań dydaktycznych i wychowawczych (kształcenie oprócz przekazywania wiedzy ma również kształtować umiejętności, a nade wszystko postawy osób uczących się);
- wszechstronność kształcenia (nowoczesny proces dydaktyczny winien uwzględniać różnorodne zadania dydaktyczne i metody ich realizacji);
- indywidualizowanie uczenia się (dostosowanie przekazu treści do uzdolnień poszczególnych uczniów, ich tempa pracy i zaawansowania w nauce);
- elastyczność metodyczną i organizacyjną (czyli stosowanie różnorodnych metod i form organizacyjnych kształcenia w zależności od celów, treści i realizowanych zadań dydaktycznych z uwzględnieniem preferencji uczestników).

W przypadku realizacji wykładu online metodami aktywizującymi (w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technologii), rola wykładowcy nabiera nieco innego charakteru niż w przypadku tradycyjnego wykładu. Staje się on osobą motywującą, inspirującą uczestników wykładu do aktywnego udziału w procesie kształcenia i refleksji nad nowym doświadczeniem. Kieruje pracą grupy i moderuje ją. W przypadku realizacji zajęć odbywających się online istotne znaczenie mają również systematyczność, zaangażowanie wykładowcy i obiektywizm, przejawiające się m.in. w sprawnym udzielaniu odpowiedzi na przesyłane przez uczestników wykładu zapytania i sprawiedliwym nagradzaniu aktywności kursantów. Co się z tym wiąże, niezbędna jest także umiejętność właściwego komunikowania się z uczniami, zarówno ustnie, jak i pisemnie – poprzez stosowanie jasnych, zwięzłych i zrozumiałych komunikatów z zachowaniem precyzji słowa, ale także poprzez umiejętne słuchanie i dostrzeganie potrzeb uczących się. Działania podejmowane przez nauczyciela w procesie kształcenia powinny ułatwiać proces wspólnego uczenia się, zachęcać uczestników wykładu do współpracy i dzielenia się doświadczeniem.

²⁴ Cz. Kupisiewicz, dz. cyt., s.103-105.

Oprócz powyżej opisanych etapów wchodzących w skład procesu dydaktycznego, ogromne znaczenie dla pomyślnej jego realizacji ma sama grupa studentów, którzy mogą wzajemnie się stymulować i pobudzać swoje zaangażowanie w aktywną naukę. Praca w grupie umożliwia także nabycie określonych umiejętności społecznych i pozwala rozwijać inteligencję emocjonalną, m.in. poprzez rozpoznawanie emocji innych osób i nawiązywanie z nimi kontaktów interpersonalnych²⁵. By owa praca grupowa podczas procesu kształcenia mogła przebiegać bez zakłóceń, nauczyciel powinien ją odpowiednio zorganizować, wykorzystując w tym celu wiedzę na temat przebiegu procesów grupowych i dynamiki grupy. Zgodnie z zaleceniami psychologów, by praca w grupie odniosła skutek, nauczyciel najpierw powinien uporać się z negatywnymi postawami uczestników wykładu, które mogą utrudniać realizację procesu kształcenia, a następnie starać się wytworzyć atmosferę wzajemnego zrozumienia, sprzyjającą uczeniu się.

Monitorowanie i ocena efektów kształcenia

Na końcu cyklu znajduje się faza oceny procesu dydaktycznego i działań po jego zakończeniu. Ocena może dotyczyć wszystkich etapów procesu, poczynając od programu poprzez przebieg kształcenia (z uwzględnieniem wykładowcy i przygotowanych materiałów dydaktycznych), kończąc na ocenie rezultatów, jakie dany wykład przyniósł uczestnikom. Ewaluacja wykładu online powinna określić, czy i w jakim stopniu studenci poszerzyli swoje kompetencje, oraz wskazać działania poddydaktyczne, które przyczynią się do wzmocnienia i utrwalenia efektów procesu kształcenia. W przypadku wykładów e-learningowych realizowanych w SGH ewaluacja polega na wypełnieniu przez studenta rozbudowanej ankiety dostępnej online, która gromadzi opinie m.in. na temat takich aspektów jak: treść, forma, sposób prowadzenia zajęć, wykorzystywane narzędzia i środki dydaktyczne. Zawiera także miejsce, w którym studenci mogą wpisać swoje sugestie dotyczące usprawnienia przebiegu procesu dydaktycznego w wykładach online. W procesie analizy rezultatów kształcenia uwzględniane są także oceny uzyskiwane przez studentów, które archiwizowane są w wirtualnym dzienniku na platformie edukacyjnej, a także wyniki egzaminów końcowych, które odbywają się w formie stacjonarnej, w trakcie sesji w aulach uczelni.

Na etapie projektowania procesu kształcenia, powinno się, jak już wcześniej wspomniano, zaplanować sposób oceny jego efektów i satysfakcji jego uczestników. To właśnie w tym momencie należy wybrać lub opracować narzędzia ewaluacyjne (testy,

²⁵ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań 1997, s. 191.

kwestionariusze wywiadu, ankiety) oraz ustalić, w jaki sposób, przez kogo i na jakich etapach zostanie dokonana ocena realizacji zajęć i uzyskanych efektów.

Ewaluacja danego kursu spaja cały proces dydaktyczny i jest równie ważna, jak pozostałe jego elementy. Ponadto w tym właśnie „miejscu” zamyka się poprzedni i jednocześnie rozpoczyna kolejny cykl dydaktyczny, bowiem ewaluacja pozwala określić, co jeszcze zostało do naprawienia i jakie problemy nie zostały rozwiązane oraz wskazuje działania, które należy podjąć w celu ich rozstrzygnięcia. Rezygnując z oceny i kontroli zrealizowanego procesu dydaktycznego, traci się możliwość określenia uzyskanych wyników, przez co można uznać, że przeprowadzone zajęcia mogły być jedynie startą czasu wszystkich zaangażowanych w nie osób.

Wnioski końcowe

Dzięki zastosowaniu w procesie dydaktycznym w formie e-learningu zróżnicowanych metod, narzędzi i środków dydaktycznych, oddziałujących na studentów jednocześnie bodźcami audialnymi i wizualnymi, można osiągnąć wysoką skuteczność w zakresie optymalizacji procesu kształcenia²⁶. Ponadto, zdaniem W. Okonia, stosowanie wielu nowoczesnych środków dydaktycznych w połączeniu ze środkami tradycyjnymi nie tylko sprzyja optymalizacji procesu uczenia się określonych treści, ale także umożliwia uzyskanie lepszych efektów²⁷.

Podsumowując niniejsze opracowanie, należy podkreślić integracyjną funkcję procesów kształcenia i kształtowania postaw. Myśląc o jednym z ważniejszych czynników wpływających na skuteczność i efektywność procesu dydaktycznego, jakim jest z pewnością prawidłowa realizacja celów kształcenia, często sprowadza się nauczanie-uczenie się do funkcji kształcenia jego uczestników i wyposażania ich w nową wiedzę i umiejętności, pomijając tym samym fakt, że proces kształcenia przyczynia się również, a może przede wszystkim, do rozwijania określonych postaw, wartości i przekonań.

Wobec powyższego, należy podkreślić, że zarówno kształcenie, jak i kształtowanie postaw powinny stanowić *jednolity proces dydaktyczno-wychowawczy, w którym równocześnie powinny się dokonywać zmiany w sferze poznawczej uczniów, w sferze uczuć, woli i motywacji*²⁸. Zaniedbywanie czy pomijanie którejkolwiek ze sfer osobowości ucznia w toku kształcenia może powodować niepożądane następstwa w sensie społecznym

²⁶ F. Bereźnicki, dz. cyt., s. 371.

²⁷ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 257.

²⁸ F. Bereźnicki, dz. cyt., s. 207.

i moralnym. Ponadto wykorzystując możliwość kształtowania postaw, można wyrobić w uczniach umiejętność autoedukacji i nauczyć ich, w jaki sposób mogą kształcić siebie i kształtować swoje postawy sami. Jednakże by ten proces mógł się powieść, konieczne jest, aby każdy uczący się rozumiał sens i potrzebę zdobywania wiedzy, co można osiągnąć poprzez wskazanie mu przydatności przekazywanej wiedzy w realizacji jego planów np. zawodowych, potrzeb życiowych czy intelektualnych. Bowiem kształcenie może być skuteczne dopiero wówczas, gdy jest przydatne z punktu widzenia planu życiowego danej osoby.

Bibliografia

- I. Bednarczyk, L. Rudak, *Podatność przedmiotów akademickich na e-nauczanie*, [w:] M. Dąbrowski, M. Zając (red.), *E-edukacja dla rozwoju społeczeństwa*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2008.
- F. Bereźnicki, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
- B. S. Bloom, *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*, Susan Fauer Company Inc., 1956.
- C. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, Oficyna Wydawnicza Graf Punkt, Warszawa 2000.
- Ch. Galloway, *Psychologia uczenia się i nauczania*, Tom I, Warszawa 1988.
- D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań 1997.
- M. Kermes, C. De Witt, *A Didactical Framework for the Design of E-learning Arrangements*, „Journal of Educational Media” 2003, nr 28 (2-3).
- K. Kruszewski, *Najpotrzebniejsze zasady dydaktyczne*, [w:] K. Kruszewski (red.), *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, PWN, Warszawa 2002.
- M. Łaguna, *Szkolenia. Jak je prowadzić by ...*, GPW, Gdańsk 2004.
- W. Okoń, *Podstawy wykształcenia ogólnego*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1967.
- W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995.
- T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom IV, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005.
- Proces kształcenia – podejście systemowe. Przewodnik dla nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1986.
- C. Rogers, *Freedom to learn for the 80's*, Ch. E. Merrill Publ. Co, Toronto 1983.

Abstract

The author of this study concluded that the attention should be paid to the education process in e-learning. She also underlines the necessity of an analysis of its components and the methods of its execution so that this specific teaching process was methodologically correct, prepared not only in the interests of certain profits and economic objectives, but primarily

with obeying the fundamental rights and according to the existing educational theories that are being modernized, newly discovered and verified. The practical background of these considerations is represented by e-learning lectures carried out by The Centre for Development of Distance and Continuing Education in Warsaw School of Economics (SGH).

Nota o autorce

Katarzyna Mikołajczyk jest doktorem nauk humanistycznych, absolwentką Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie specjalizowała się w zakresie andragogiki. Jest adiunktem w Centrum Rozwoju Edukacji Niestacjonarnej SGH, gdzie pełni funkcję metodyka nauczania online. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień systemowości i innowacyjności w dydaktyce, optymalizacji procesu dydaktycznego oraz idei kształcenia ustawicznego dorosłych, ze szczególnym uwzględnieniem formy doskonalenia zawodowego, jaką są szkolenia.